

Helge Svare

Den gode samtalen Kunsten å skape dialog

Under følger et utdrag av boka "Den gode samtalen" som ble utgitt på Pax Forlag første gang i 2006, og som pocketbok i 2008.

Vil du kjøpe boka, er den tilgjengelig via de fleste nettbokhandler, for eksempel www.norli.no

Utdraget er velvillig stilt til disposisjon for Norsk Dialog av Pax forlag og forfatteren.

Innhold

1. Innledning 5
2. Hva er en dialog? 6
 - Monolog 7
 - Debatt 8
 - Dialog 9
 - Forskjellige typer dialoger 11
 - Dialogens uskrevede regler 12
3. En vei til innsikt 15
 - Språk, tanke og erkjennelse 15
 - Indianerspråk og diktere 17
 - Å tale er å tenke 18
 - Småprat og sammenheng 20
 - Dialogisk sannhet 22
4. Å bli seg selv. Dialog som selvdannelse 24
 - Ordløs dialog 25
 - Jeg og du 26
 - Et spørsmål om liv 29
 - Det viktigste i livet 30
 - Krig og fangenskap 30
 - Sykdom og isolasjon 31
 - Krefter settes fri 33
 - Det dialogiske selvet 35
 - Virkeligheten mellom oss 36
5. Dialogen og det sosiale 38
 - Bubbers dialogiske utopi 39
 - Paulo Freire. Handling og endring. 40
6. Dialogens idealer 43
 - Kunsten å lytte 43
 - Å åpne for egen og andres innsikt 46
 - Vær målbevisst! 47
 - Relevans og kreativitet 49
 - Samspill 50
 - Still spørsmål! 51
 - Undring 53
 - Kritikk 55
 - Sosial årvåkenhet 56
 - Vær oppriktig! 56
 - Høflighet, takt og respekt 58
 - Positivitet 61
 - Kjærlighet og vennskap 63
 - Tro, håp og ydmykhet 64

Dialogen som karneval	64
7. Trusler mot dialogen	66
Spørsmål som våpen	68
Person i stedet for sak	69
Ekspertene sier ...	72
Latterliggjøring	73
Irrelevant humor	74
Å argumentere mot stråmenn	75
Falske enten-eller	76
Assymetriske vurderinger	77
Følelser i stedet for argumenter	78
Når følelsene avgjør	79
Strategiske fellestrekk	80
Vær våken!	82
8. Den konfliktløsende dialogen	85
9. Den neosokratiske dialogen	91
Personlige møter, engasjement og refleksjon	96
Dialogen gir et løft	98
10. Den bohmske dialogen	101
11. Den offentlige dialogen	106
Ytringsfrihet og innsikt	107
Borgerlig offentlighet	109
Verdige og uverdige dialogpartnere	111
Vi og de andre	112
Den autoritære trusselen	114
12. Den dialogiske arbeidsplassen	116
Dialogiske igangsettere	119
Dialogisk kollegaveiledning	119
Reflekterende arbeidsplasser	120
LØFT	120
Scenariedialoger	122
13. Dialogiske øvelser – og litt om det å lede en gruppedialog	124
Lytteøvelse	124
Parafrase	124
Målbevissthet	124
Samspill	125
Å lede en gruppedialog	125
Å lede som en dirigent	126
Å lede som en coach	128
Før man begynner – klargjøring av idealer	129
Å bli enige om et mål og metode	129

Ordstyrende grep	130	
Å ta en runde	130	
Talestokk	130	
Øvelser knyttet til runder	131	
Er det klart?	132	
Metasamtalen – dialogens livsnerve	133	
14. Tilbake til opphavet. Platons dialogfilosofi		136
Den gåtefulle Sokrates	137	
Den levende dialogen	137	
Åpent for alle	138	
Hva er det?	139	
Dydene	139	
Elenchos - Gjendrivelse	140	
Fødselshjelperen	142	
Taus kunnskap	144	
Praksiskunnskap	146	
Engasjement	148	
Dialog og samfunn	150	
Moral og innsikt	151	
Hva kan Platons dialogfilosofi si oss i dag?	151	
15. Ettetanker	153	
Litteratur	154	

1. Innledning

Denne boken har ett mål: å vise at den gode samtalen – eller dialogen – ikke er en luksus vi kan greie oss uten. Den er en livsbetingelse like viktig som mat, vann, lys og luft, og det gjelder i vennskap og kjærlighet så vel som på arbeidsplassen, i samfunnet og i forholdet mellom nasjoner og kulturer. Boken har også et praktisk siktemål: å gi inspirasjon og kunnskap om hvordan den enkelte kan bidra til å skape bedre dialoger enten det er på arbeidsplassen, i samfunnet eller i privatlivet.

En dialog er en samtale mellom to eller flere personer preget av gjensidig velvilje, åpenhet og samarbeid. Det er en samtale der man sammen strekker seg mot et felles mål. Langt fra alle samtaler er slik. Alt for mange samtaler er ikke dialogiske. I politikken dominerer de verbale slåsskampene der politiske motstandere sitter i hver sin skyttergrav og kaster anklager mot hverandre. I andre tilfeller hindres dialogen av eksperter som mener å ha monopol på sannheten. Mellom folkegrupper og kulturer hindres dialogen av mistenksomhet og skepsis, som noen ganger eksploderer i vold og hat. Også mellom venner og familiemedlemmer kan dialogen ha vanskeligheter med å vinne frem, for eksempel når personlige interesser kolliderer. Eller kanskje vi bare rett og slett er for lite flinke til å åpne oss, til å undre oss sammen, til å trekke i samme retning og til å være tydelige uten å bli dogmatiske.

Boken bygger på mitt eget arbeid med dialog gjennom mange år. I snart ti år har jeg engasjert meg i filosofisk praksis, en virksomhet der man gjennom dialog møter mennesker til samtale om utfordringer i livet, etiske problemstillinger, valg og dilemmaer. Jeg har drøftet dialogens vilkår med andre som er opptatt av dialog. Og jeg har latt meg inspirere av dialogfilosofer som Martin Buber, Jürgen Habermas, Hans Skjervheim, Paolo Freire og Platon, blant mange andre.

Å begi seg ut i dialogens åpne og omskiftelige landskap, kan by på mange slags erfaringer. For noen kan det oppleves som uvant og litt skremmende. Du utsettes på en annen måte enn ellers for dem du møter. Du kan ikke gjemme seg bak innøvde fraser eller overflatiske oppfatninger. Samtidig gjør det inntrykk å se hvordan dialogen gir de som deltar i den styrke og inspirasjon. Det er en styrke som springer ut av gleden ved å skape noe sammen med andre, og å møtes i et fellesskap som både gir trygghet og har rom for frihet.

Boken kan leses på flere måter; den behøver ikke leses fra perm til perm. Bruk innholdsfortegnelsen, og begynn med de kapitlene som tar opp det du er mest interessert i. En del av stoffet er rammet inn og gjengitt i liten skrift. Her finner du tillegg og fordypningsstoff som du kan hoppe over uten at flyten i fremstillingen forstyrres.

Alle boktitler er gjengitt på norsk. Dersom oversettelsen er min egen, er bokens originale tittel eller den kilden jeg har benyttet meg av, angitt i fotnotene. Dersom ikke noe annet fremgår, er sitatene oversatt av meg.

En rekke personer har lest gjennom ulike versjoner av manuskriptet til denne boken og kommet med nyttige tilbakemeldinger underveis. Særlig takk til Petter Berg, Lonni Hall, Sebastian Slotte, Kristin Moen og Christian Wittrock. Takk også til mine venner, kollegaer og studenter innen filosofisk praksis. Uten dere hadde denne boken ikke blitt til! Til slutt en stor

takk til mine aldri sviktende støttespillere i Pax forlag, Live Cathrine Slang og Elisabeth Bjelland.

2. Hva er en dialog?

Etter min mening er samtalen den mest fruktbare og den mest naturlige måten å holde sinnet i form på. Det finnes, slik jeg ser det, ingen aktivitet som gir mer glede. Det er av den grunn – hvis jeg skulle bli tvunget til å gjøre et valg – at jeg heller ville miste synet, enn evnen til å tale og lytte.

Michel de Montaigne¹

Da jeg var fjorten, tok jeg toget mer enn hundre mil fra byen jeg bodde i sør i landet til tante Astrid i Nord-Norge. Det var påskeferie og jeg skulle være borte en uke. Astrid hadde helt siden jeg var liten, vært min favoritttante. Hun hadde en sjelden evne til å se mennesker. Hver gang jeg møtte henne, følte jeg at hun var til stede bare for meg. Turen ble en suksess. Om dagen gikk jeg på ski blant ville nordnorske fjell. Men kveldene var det aller beste. Da satte vi oss godt til rette i hver vår stol. Og vi snakket. Gjerne til langt på natt. Det var som om tiden opphørte å eksistere. Jeg husker ikke lenger i detalj hva vi snakket om. Men mange av samtalenene handlet om filosofi. For min vert var en belest kvinne. Best jeg husker jeg likevel hennes levende interesse for hva jeg mente. ”Hva tenker du om dette,” spurte hun og gransket meg med et våkent, vennlig blick. For en fjorten år gammel gutt var det ikke hverdagskost å bli lyttet til av en voksen på den måten. Og hun kom med egne innspill; fortalte meg hva hun tenkte, eller om noe hun hadde lest. Hver samtale var preget av stor ro. Av og til oppsto det lange pauser, ikke fordi det ikke var mer å si, men fordi det nettopp sagte skulle få tid til å synke. Pausene ga begge mulighet til å tenke videre på egen hånd. Det var som om samtalen beveget seg i et hav av tid der ingenting hastet og det var rom for alt. Samtidig førte ikke denne åpenheten til at samtalen løp ut i sanden. Den var fylt av et sterkt nærvær og en særegen kraft.

Disse samtalen har siden stått for meg som et bilde på det jeg i denne boken skal kalle en dialog. Senere har jeg også vært heldig å få delta i en lang rekke andre dialoger, noen korte, noen lengre, noen med bare to personer, mens andre har inkludert flere. Jeg er glad og takknemlig for dem alle.

Mange tror at ordet ’dialog’ betyr ’en samtale mellom to personer’. Det stemmer ikke. Går vi til ordets historiske røtter, finner vi at det er sammensatt av det greske ’dia’ som betyr ’gjennom’, og ’logos’ som betyr ’ord’, ’tale’ eller ’fornuft’. En dialog er altså en virksomhet som utøves gjennom ord, og som er fornuftig, i hvert fall i følge ordets opprinnelige betydning. Og den kan godt omfatte flere mennesker.

Hvis vi undersøker hvordan folk flest bruker ordet, finner vi at det brukes på flere måter. Mange bruker det omtrent i samme betydning som ’samtale’. Man snakker om dialogen mellom en lærer og hennes elev, dialogen mellom venner, eller kanskje dialogen mellom en selger og en kunde. Denne bruken av ordet finner vi også innenfor moderne språkvitenskap: Ordet brukes om en hvilken som helst samtale. Fordi samtaler er forskjellige, skiller man her også mellom ulike typer dialoger, for eksempel dialoger der man samarbeider

¹ Montaigne (1991: 1045).

om resultatet, eller dialoger der deltakerne betrakter hverandre som konkurrenter eller motstandere, som i et politiforhør eller en krangel.¹

Men er det riktig å kalle et politiforhør en dialog? Eller en krangel? Mange vil nok nøle med å bruke ordet på denne måten: Ordet må gis en mer avgrenset betydning. Ikke alle samtaler er dialoger. For at en samtale skal kunne kalles dialog, må visse krav være tilfredsstilt. I denne boka skal vi ta utgangspunkt i en slik mer avgrenset forståelse av dialogen. La oss i første omgang forsøke å avgrense den i forhold til monologen på den ene siden og debatten på den andre.

Monolog

En mann ergrer seg over politikerne. Om kvelden sitter han sammen med gode venner med god mat og drikke. I takt med at glassene tømmes, løsner tungebåndet hans. Han legger ut om hvor udugelige politikerne er. Vennene gir ham motbør; det er ikke så ille som han vil ha det til. Men mannen rives med av sitt eget engasjement. Han snakker som en foss, og ordene pisker opp en iver i ham som gjør ham døv for de andres innvendinger. Ordflommen gir dem heller ikke rom til å ytre seg. Og etter hvert slutter de å lytte. De glir inn i en passiv taushet, hver i sin egen verden.

Mannens tale er et eksempel på en monolog. Den er enetalen til et menneske som har funnet sitt standpunkt. Et slikt menneske kan ha et ønske om å formidle sitt standpunkt til andre. Men han er verken interessert i å få det kommentert, utdypet eller utfordret. Kanskje er han så oppslukt av seg selv at han nærmest glemmer de andre. Og ser han dem, er det ikke som samtalepartnere. De spiller utelukkende rollen som mottakere av et budskap. Klassiske eksempler på monologer er prestens preken på talerstolen, politikerens valgtale, lærerens eller professorens forelesning, sjefen som beordrer en medarbeider, moren som formaner barnet sitt, eller samboeren som forteller partneren hvor skapet skal stå.

Personer som i overveiende grad er monologiske i sitt forhold til andre, kan ofte oppleve at folk trekker seg unna. Kanskje lytter de en stund, men i lengden utmattes de av talestrømmen som bare går én vei. Nå er selvsagt ikke alle monologer like trettende som talen til mannen som øser sin kritikk utover politikerne. Monologen kan også dyrkes som en kunst. Hun som vil lære denne kunsten, må blant annet trene seg i å *se* dem hun taler til. Hun må studere kroppsspråket deres, hvordan de sitter, ansiktenes bevegelser og hva de uttrykker. Hun må kunne se om de lytter og er engasjerte, eller om ordene faller døde til jorden. Og hun må ha evnen til å tilpasse det hun gjør til det hun ser. En god talekunstner vet når hun skal tale og når hun skal tie, når det passer med en spøk, og når det er tid for alvor, når det er best med nøkternhet og når det er rom for svulmende patos. En god taler spiller på sitt publikum som på et instrument. Hun får det til å svinge med i sin egen bevegelse. Det kan nesten se ut som om hun samtaler med det. Men inntrykket er falskt. Den som holder en monolog, snakker ikke *med* sitt publikum, hun taler *til* det. Budskapet hennes er klart. Og det fremste målet hennes er å få andre til å tenke som hun selv gjør det. Et glimt av mistro i en tilhørers øyne får henne ikke til å tvile på budskapet sitt, det bare forteller henne at hun må arbeide hardere for å få gjennomslag for det. Hun ”leser” tilhørerne sine for å se hvor de er mest følsomme, hvor veien inn til tankene deres går. Og når hun finner denne veien, tvinger hun seg inn. Talen hennes er ingen samtale, den er *overtalelse*.

¹ Jf. for eksempel Hundsnurscher (1986).

Debatt

Debatten kjenner vi fra politiske møter og andre steder der meninger brytes, men den kan oppstå hvor som helst der to eller flere mennesker kommer sammen. I vår tid møter vi den kanskje særlig på tv, der politikere og andre med jevne mellomrom møtes til verbale slagsmål i kanalenes faste debattprogrammer. Selve ordet har sitt opphav i det latinske 'debatto' som betyr 'å slå fra seg', 'kjempe' eller 'nedkjempe'.¹ Debattanten er en kriger, debatten er en slagmark, de andre er fiender, og målet er seier. For å oppnå den, må debattanten ikke bare kunne forsvare sin egen posisjon, hun må også kunne angripe og undergrave de andres.

En krig med ord

I boken *Hverdagslivets metaforer* viser lingvistene George Lakoff and Mark Johnson hvordan debatten i vår kultur er metaforisk definert av krigen. Debatten etterligner eller kopierer viktige og typiske trekk ved krigen, bare at kampen nå utkjempes med ord, og ikke med sverd eller gevær.² Den underliggende tenkemåten møter oss gjennom ord og uttrykk som som for eksempel "Der fikk han fikk inn en skikkelig fulltreffer," eller "Hun er en slagkraftig debattant."

En frisk debatt kan være god underholdning. Men en debatt kan også være usigelig kjedelig. Den som setter seg foran fjernsynet for å se et debattprogram, vet stort sett hva hun har i vente. Hun vil se mennesker som sloss for å komme til orde, og som sjelden får tid til å fullføre eller utdype et argument fordi de hele tiden blir avbrutt. Dette gir lite rom for utvikling av nye innsikter. Her gjelder det å forsvare de tankene man allerede har. For den som finner verdi i å utvikle ny innsikt, er de fleste debatter en trist opplevelse.

Utenfra betraktet er det stor forskjell på en debatt og en monolog. I monologen er det én person som taler til en lyttende og taus forsamling. I debatten er det mange som deltar, ordet går på rundgang og stemningen kan bli både hektisk og kaotisk. Men på et dypere nivå har debatten mye til felles med monologen. På samme måte som i monologen, går debattanten til de andre med et budskap som hun ønsker å formidle. Debattanten er lite interessert i å få dette budskapet utfordret eller justert. Målet er å få de andre til å godta det hun har på hjertet. De andre spiller i hovedsak rollen som mottakere av ferdig utviklede oppfatninger.

Slik er debattanten en nær slektning av presten, politikeren eller misjonæren som tar ordet for å spre et sett med tanker. I formidlingen av disse tankene er debattanten riktig nok ikke like privilegert som sine monologiske slektninger. I den typiske monologen rår taleren grunnen alene. I debatten må ordet erobres i hard konkurranse. Den som holder en monolog er ofte beskyttet av uuttalte regler og konvensjoner. Når presten stiller seg på talerstolen, tier menigheten, slik en veloppdragen klasse tier når læreren setter seg bak kateteret. I debatten er det tvert om. Debattens spilleregler forutsetter og krever kamp om ordet. Men bortsett fra det, er de to samtaleformene på en vesentlig måte like. Det ser vi særlig i en tv-debatt eller andre debatter med et publikum til stede. Tilsynelatende retter debattanten sine replikker til de andre som deltar i debatten. Men den virkelige mottakeren av budskapet er publikum. De dyktigste tv-debattantene er de som greier å nå frem til seerne. Under den støyende overflaten er debatten en monologisk samtaleform.

Felles for både den gode taleren og den gode debattanten er at de forankrer sin virksomhet i retorikken. Helt siden denne klassiske disiplinen oppsto i det gamle Hellas, har man her vært opptatt av hvordan man best tilrettelegger en tale slik at man når frem med et budskap.³ I antikken var faget obligatorisk for alle som ville gjøre karriere i politikken eller i

¹ Isaacs (1999: 42).

² Lakoff og Johnson (2003: 3).

³ Jf. Fafner (1982) og Kjeldsen (2004).

rettssalen. Også i dag gjør våre dyktigste talere og debattanter, både i politikken og på andre områder, bruk av klassiske retoriske virkemidler. Det er det selvsagt ikke noe galt i, like lite som det moralsk forkastelig å ville overbevise andre om det man selv tror på. Men retorikken har helt siden begynnelsen likevel hatt sine kritikere. De fryktet at retorikken skulle forfalle til en tom argumentasjonsteknikk der man ikke tok hensyn til hva som var sant eller riktig. En av antikkens største filosofer, Platon, satte frem nettopp en slik kritikk. Han så et grunnleggende motsetningsforhold mellom retorikken på den ene siden og dialogen på den andre. Det er ikke sikkert at vi uten videre kan gi Platon rett i dette. Det vi derimot kan slå fast, er at en monolog og en debatt er noe ganske annet enn en dialog, slik ordet brukes i denne boken.

Flere forståelser av retorikk

Spørsmålet om hvordan vi skal betrakte forholdet mellom dialog og retorikk, avhenger av hvordan vi definerer retorikken. Det finnes moderne definisjoner som definerer retorikk så vidt at den omfatter læren om enhver type argumenter.¹ Hvis man derimot i tråd med den klassiske forståelsen definerer retorikk mer som en overtalelseskunst, der målet er å overtale en tilhører, i stedet for å skape en felles refleksjon, oppstår det et skille mellom retorikk og dialog, slik vi forstår ordet i denne boken.

Dialog

Mens debatten er en kamp, er dialogen et samarbeid. Debattanten ser sine samtalepartnere som fiender og motstandere. I dialogen betraktes de som venner og partnere. Debattanten lytter til andre for å finne svakheter hos dem som hun kan bruke til å angripe dem eller fremheve seg selv. I dialogen lytter hun fordi hun er interessert i det som blir sagt. I debatten tviholder den enkelte på sin posisjon. I dialogen er hun åpen for å endre det hun tenker hvis gode grunner taler for det. I debatten kjemper hver enkelt for sin egen sak. Dialogen er et felles prosjekt der deltakerne skaper noe sammen. Det som skapes kan være en bedre felles forståelse, helt nye innsikter, eller noe annet man går sammen om.

For at noe nytt skal oppstå, kreves åpenhet. Den som går til en dialog, gjør det med visshet om at utfallet av dialogen er åpent, og hun er villig til å la det uventede skje. Hvor ulikt er ikke dette monologen og debatten, der hver deltaker på forhånd har en plan og en idé om hva som skal oppnås. Om de når dette målet, er selvsagt ikke sikkert. De fleste talere og debattanter vet nok det, og slik er også de nødt til å forholde seg til et element av usikkerhet. Men i monologen og debatten ses dette usikre verken som noe verdifullt eller som noe ønskelig. Målet er å bekjempe det så langt det lar seg gjøre gjennom øvelse og systematisk forberedelse. I monologen og debatten er usikkerheten noe forstyrrende. I dialogen, derimot, er usikkerheten en del av prosessen. Bare ved at deltakerne godtar denne usikkerheten, får samtalen det livet som gjør den til en dialog. Fremfor å søke trygghet i egne overbevisninger må den som ønsker dialog, betrakte dem som foreløpige, ikke som evige sannheter, men som de beste inntil videre. Slik blir hun også i stand til å gi slipp på dem, når gode grunner taler for det, og lytte etter nye svar sammen med sine dialogpartnere.

Forholdet mellom monologen, debatten og dialogen er også et spørsmål om makt. Både i monologen og debatten er taleren ute etter å styrke egen makt. Målet kan være å dominere situasjonen i øyeblikket, eller å oppnå en mer varig makt gjennom den overbevisningen som talen skaper. Dette er kanskje tydeligst hos politikere og statsledere, men det kan også sees i andre sammenhenger, som i forholdet mellom venner og familiemedlemmer.²

¹ Jf. f.eks. Kjeldsen (2004: 13ff).

² Jf. Blakar (1996).

I dialogen søkes ingen makt. Dialogen forutsetter snarere at deltakerne gir fra seg makt. Ikke i en absolutt forstand, for dialogen krever også mennesker som våger å tale og som retter seg opp og forsvarer dialogen når den trues. Men makten som nå utøves, blir ikke brukt for å styrke den enkeltes sak på bekostning av de andres. Den står i fellesskapets – i dialogens – tjeneste. Og mens debatten bare tillater én virkelig vinner, er målet for dialogen at alle skal komme styrket ut. Derfor egner dialogen seg for alle typer forhandlinger. I konfliktforebyggende og konfliktløsende arbeid er dialogen det fremste arbeidsredskapet. Mens debatten med sitt aggressive klima både skaper konflikter og bidrar til at de trappes opp, gir dialogen rom for at alles stemmer blir hørt. Det åpner for forsoning og gjør det mulig å finne løsninger alle kan leve med.

Vi kan bruke reisen som en metafor for å tydeliggjøre det vi her snakker om. Den som deltar i dialogen, er som en ryggsekkтуриist som ønsker å lære mest mulig av stedene hun kommer til og menneskene hun møter. Mens debattanten og enetaleren betrakter dem hun møter som mottakere av et budskap eller kandidater for omvendelse, ser den dialogiske reisende de fremmede som bærere av interessante fortellinger som hun ønsker å få del i. Det betyr ikke at rollene snus på hodet, og at de andre nå trer inn i rollen som forkynnere som den besøkende skal underkaste seg. Hun har, i kraft av å være en fremmed blant de fremmede, også noe å fortelle. Men hun tvinger seg ikke på sitt vertskap. Hun venter til hun blir spurt med å fortelle om sin bakgrunn. Og mens misjonæren på forhånd *vet* hva de fremmede trenger – hun vet hva som er best for dem – holder den dialogiske gjesten det åpent hvordan de fremmede vil lytte til eller bruke det hun forteller, på samme måte som hun selv forbeholder seg retten til det samme. Dialogen stiller samtalepartnerne fritt til å bruke det som måtte komme frem i samtalen.

Her er et forsøk på å oppsummere det vi har sagt om dialogen så langt:

- ✓ Dialogen er et samarbeidsprosjekt der deltakerne arbeider mot et felles mål.
- ✓ Deltakerne går inn i dialogen med en visshet om at alle som deltar, kan ha noe å bidra med.
- ✓ De innser at oppgaven, i tillegg til å bidra med egne innspill, også er å hjelpe de andre til å bidra med sine.

Definisjonen holder det åpent hvor mange som kan delta i dialogen, og hvor eller hvordan den finner sted. Den åpner for at en dialog kan ha to, tre eller flere deltakere. Den omfatter situasjoner der mennesker sitter sammen og samtaler. Den inkluderer skriftlige dialoger via brev, e-post eller sms. Og den rommer offentlige dialoger, som når flere mennesker drøfter et tema av offentlig interesse i aviser, tidsskrifter, på åpne møter, i radioprogrammer eller på TV, i den grad disse samtalene er dialogiske.

Definisjonen holder det også åpent hva målet for dialogen er. Særlig innen filosofien tar man ofte for gitt at målet med en dialog er å oppnå større innsikt. Men en dialog kan ha mange mål. Det viktigste er ikke hva målet er, men at de som deltar, er enige i hva målet er, og går inn for å søke det sammen. Noe tilsvarende gjelder måten dialogen forløper på. Av og til, når man leser hva enkelte filosofer skriver, får man et inntrykk av at en samtale for å være en dialog må holdes i en rolig, mild tone. Men det avgjørende er at de som deltar i dialogen, finner en form som virker for dem. Den kan være forsiktig og famlende, eller mer temperamentsfull, humoristisk eller spøkefull.

En dialogs kvalitet kan heller ikke måles etter hvor mange ord som brukes. Viktigere er måten ordene brukes på. Et fint eksempel finner vi i boka *Ut og stjele hester* av Per Petterson. Handlingen finner sted i en hytte på landet der en far og sønnen hans tilbringer

sommeren. Vi går inn i handlingen i det bokas unge hovedperson kommer hjem etter et lengre fravær, dryppende våt av regnet som siler ned utenfor.

Faren min sto foran vedkomfyren og lagde frokost. Jeg sto foran terskelen og dryppa på fillerya. Han hørte meg ikke. Jeg visste ikke hvor mye klokka var, men jeg var sikker på at han hadde venta i det lengste med maten. Over den rutete skjorta hadde han en gammel, hullete genser han likte å gå i når han ikke var på jobb. Han var skjeggete, han hadde ikke barbert seg siden vi kom. Hårete og fri, pleide han å si og stryke seg over haka. Der sto en mann jeg likte. Jeg hosta, og han snudde seg og så på meg med hodet på skakke. Jeg venta på det han skulle si.

– Jøss, det var en våt gutt, sa han.

Jeg nikka.

– Ja, gitt, sa jeg mellom hakkende tenner.

– Bli stående der.

Han dro steikepanna ut på kanten av svartovnen og gikk inn på soverommet og kom tilbake med et stort håndkle.¹

Det hviler en stor fred over situasjonen. Det er en situasjon der de to deltakerne – far og sønn – er på bølgelengde med hverandre. Og dette skjer uten mange ord. Slik er det mellom mennesker som kjenner hverandre godt, og som er forbundet med sterke bånd, slik vi også ser det hos paret i diktet av Oscar Stein Bjørlykke:

Det var ein slags god matematikk i desse orda.

Det var noko som kom frå ein gjennomlyst og klår atmosfære.

Du sto der ved bordet, og sa berre:

”Du kan rekna med meg.”²

Forskjellige typer dialoger

Dialoger kan som sagt føres med flere ulike mål for øye. Med dette som utgangspunkt kan vi dele inn dialoger i klasser eller typer ut fra hvilket hovedmål som søkes oppnådd i hvert enkelt tilfelle.

Noen dialoger føres for å få økt innsikt om et bestemt tema. Disse kan vi kalle *innsiktsdialoger*.

– Hva vil det egentlig si at Norge er et demokrati?

– Det er vel enkelt, det betyr at vi styres av et folkevalgt parlament.

– Er det sikkert at svaret er så enkelt?

– Det var et godt spørsmål. Kanskje finnes det også andre former for demokrati. La oss undersøke dette sammen.

Noen dialoger føres for å få et best mulig grunnlag for å gjøre et felles valg. Vi kan kalle dem *beslutningsdialoger*.

– Neste post på dagsorden er å avgjøre når den neste dugnaden skal være. Jeg foreslår tirsdag om to uker.

– Ikke så fort her. La oss først høre hvilke andre alternativer som finnes, og hva som er argumentene for og imot dem.

Noen dialoger har som mål å skape forsoning og kan kalles *forsoningsdialoger*.

¹ Petterson (2004: 44).

² Bjørlykke (1979: 6).

- Jeg ble så lei meg i går da gikk uten å si farvel.
- Sier du det. Det var ikke meningen å såre deg. Fortell hvordan du opplevde det.

Noen dialoger har som mål å utløse kreativitet hos deltakerne, og kan kalles *kreative dialoger*.

- Vi har kommet sammen for å finne ut hvordan vi kan få flere i foreningen til å delta i dugnadene våre. Er det noen som har noen ideer. La oss få en idémyldring rundt dette nå ...

Mens atter andre har kanskje ikke noe mål utover det å skape et fellesskap, en større samhörighet, eller en større gjensidig forståelse. Samtalen over en kopp kaffe mellom gode venner kan være et eksempel på det siste. Vi kan kalle dem *sosiale dialoger*.

- Hei, hvordan har du hatt det siden sist.
- Ikke noe særlig. Jeg har kranglet med sjefen min. Vil du høre?
- Ja, fortell ...

Kategorisering av samtaler

I moderne lingvistik eller språkvitenskap er det gjort en rekke forsøk på å lage et klassifikasjonssystem for samtaler. Den tyske lingvisten Franz Hundsnurscher skiller for eksempel mellom komplementære, koordinerende og kompetitive samtaler.¹ Den *komplementære* samtalen har preg av et samarbeide mellom samtalepartnere som inntar forskjellige men likevel utfyllende roller. Et eksempel er den støttende og omsorgsfulle samtalen når en person trøster en annen, eller den hjelpende samtalen, som når en person ber en annen om hjelp til å finne veien til jernbanestasjonen. I den *koordinerende* samtalen inntar samtalepartnere mer likeverdige roller, som når styremedlemmene i en organisasjon møtes for å bestemme hva som skal gjøres i en sak, og der alle har en felles interesse i å løse denne oppgaven på en best mulig måte. I den *kompetitive* samtalen har deltakerne forskjellige interesser, noe som lett gir den et preg av konflikt, som når en politietterforsker forhører en mistenkt i en kriminalsak, eller når to ektefeller krangler. Innenfor hver av disse typene – den komplementære, koordinerende og kompetitive samtalen – skiller han igjen mellom mer *kognitive*, *praksisorienterte* eller *følelsesmessige* varianter. En vitenskapelig diskusjon er et eksempel på en samtale som er koordinerende, samtidig som den i hovedsak har et kognitivt preg, det vil si at den sikter mot å avdekke hvordan noe er. En planleggingssamtale er også koordinerende, men den er mer praksisorientert enn den vitenskapelige samtalen, mens forsoningssamtalen som gjør slutt på en konflikt er et eksempel på en følelsesmessig samtale. Dialogbegrepet vi bruker i denne boken, kan omfatte de fleste av disse samtaleformene bortsett fra de kompetitive.

Dialogens uskrevne regler

I alle samfunn finnes det uskrevne regler for skikk og bruk som sier hvordan man bør oppføre seg i en gitt situasjon. Vi vet hvordan vi skal oppføre oss i et middagsselskap. Vi vet hvordan vi skal henvende oss til en ukjent på gaten når vi skal spørre om veien, og at det i en slik situasjon gjelder andre regler enn når vi treffer noen vi kjenner. Disse reglene er ikke skrevet ned noe sted. Vi tilegner oss dem ved å leve i et samfunn der vi tar etter andre.

Noe tilsvarende gjelder for de ulike dialogtypene vi har skissert over. Også for dem finnes det regler som for det meste er uuttalte, og som vi tilegner oss ved å leve sammen med andre. De fleste av oss vet for eksempel hvordan vi skal trøste et barn som gråter. Vi vet hva vi kan tillate oss å si til en fremmed, sammenlignet med en venn som vi har kjent i mange år. Og det samme gjelder for de andre samtalene vi deltar i.

¹ Hundsnurscher (1986).

Taus kunnskap og språkspill

I filosofien finnes det flere teorier som kan trekkes inn for å kaste lys over de uttalte reglene vi her snakker om. Mest nærliggende er det kanskje å peke på filosofen Michael Polanyis begrep om taus kunnskap.¹ Begrepet viser til alt vi kan eller vet, men som vi normalt enten ikke artikulere, det vil si snakker om, eller som vi normalt ikke retter oppmerksomheten mot. Den kunnskapen som dyktige håndverkere og kunstnere sitter inne med i form av praktiske ferdigheter, er eksempler på en slik taus kunnskap. Også filosofen Immanuel Kant peker i sine skrifter på at vi besitter en stor mengde taus praksiskunnskap.² Denne kunnskapen viser seg gjennom alt vi gjør mer eller mindre automatisk uten å tenke nærmere over det, og vi kan utforske den ved å studere vår egen og andres praksis, det vil si, ved å studere hva mennesker faktisk gjør i ulike situasjoner. Fra dette kan man så trekke ut mer allmenne prinsipper eller regler. Kant bruker grammatikk som et eksempel. Grammatikkens regler har man funnet ved å lytte til hvordan folk faktisk snakker, og fra dette har man så trukket ut prinsipper eller regler for hvordan setninger bør bygges opp for å være i samsvar med den allmenne språkbruken. Filosofen Ludwig Wittgenstein er inne på lignende tanker i sin teori om språkspill som tar for seg både språkbruken vår og de sosiale og kulturelle praksisene som denne språkbruken er den del av.³ Ordet språkspill impliserer at både språkbruken vår og de kulturelle og sosiale praksisene den er en del av, er styrt av regler, enten vi er oss dette bevisst eller ikke.

Hvor sterkt disse uttalte reglene virker, ser vi kanskje best når de ikke følges, og hva slags reaksjoner det vekker, for eksempel når noen under et styremøte stadig slår vitser eller begynner å fortelle om egne, private opplevelser. Eller motsatt, når noen under et festlig lag der humoren står i sentrum, forsøker å starte en seriøs diskusjon om et alvorlig tema. Enkelte ganger blir vi også brutalt minnet om disse reglene når vi kastes inn i situasjoner der vi *ikke* behersket dem.

Tanken om at det finnes uttalte regler som ligger til grunn for hvordan vi legger opp dialogene våre, må ikke forstås slik at disse reglene bestemmer samtalens forløp til minste detalj, eller at det å bli en god dialogdeltaker forutsetter at man avdekker disse reglene og siden følger dem til punkt og prikke. Det beste er å oppfatte reglene som åpne retningslinjer, som må kombineres med skjønn, innlevelse og evne til improvisasjon for å føre til et godt resultat.

Det er heller ikke slik at samtaler i virkelighetens verden alltid kan plasseres i bare én kategori. Ta for eksempel samtalen mellom en mor og en sønn som diskuterer sønnens lommepenger. En slik samtale vil typisk inneholde elementer både av monolog, debatt og dialog. Kanskje begynner moren med en formaning om hvor viktig det er å klare seg med lite, og om hvordan hun som ung måtte tjene sine egne penger. Hun venter ingen respons fra sønnen, hun er bare ute etter – så virkningsfullt hun kan – å formidle et budskap med en klar moral. Men reaksjonen uteblir ikke. Sønnen provoseres av det han oppfatter som morens nostalgiske moralisme, han slår engasjert tilbake, og dermed trekkes begge inn i en heftig debatt. Men forhåpentligvis har debatten også faser som er mer dialogiske, hvor begge lytter og søker en felles forståelse eller enighet.

Det samme gjelder mer gjennomgående dialogiske samtaler. Mange dialoger inneholder trekk fra flere dialogtyper. Det å være oppmerksom på at det finnes ulike typer dialoger, og at det til grunn for disse dialogtypene ligger spillereglene som for det meste er uttalte, kan likevel være med på å gjøre oss til mer bevisste samtalepartnere. Tanken om at det finnes slike regler, åpner også for tanken om at man kan utvikle nye dialogformer, eller

¹ Polanyi (1978).

² Jf. f.eks. den lille teksten „Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis“. Den finnes i engelsk oversettelse under tittelen ”On the common saying: that may be correct in theory, but it is of no use in practice,” i Kant (1996), ss. 273-309. Jf. også Svare (2006).

³ Wittgenstein (1997).

varianter av dialogformer, som er spesielt tilrettelagt for spesielle situasjoner ved å formulere særskilte regler som dialogen skal følge.

”Dialogspill”

For igjen å trekke frem Wittgensteins teori om språkspill, kunne vi si at vi i en slik situasjon utvikler nye ”dialogspill” ved at vi endrer reglene dialogen følger, eller ved at vi setter opp helt nye regler. Ordet ’spill’ må ikke her få oss til å tenke at det bare dreier seg om en overflatisk lek. Et dialogspill kan ha dyp mening. Ordet må heller ikke få oss til å tenke at det som skjer i dialogen, skjer uten innlevelse eller engasjement.

Innen mange profesjoner har man utviklet egne måter å føre en dialog på. Ut fra ordbruken vi nettopp innførte, kan vi si at man her har utviklet egne dialogspill. Forskjellige former for terapi kan tjene som eksempler. Her snakker man sammen på andre måter enn det som er vanlig – det vil si at dialogen skjer i samsvar med andre spilleregler enn dem man følger i dagliglivet. Ulike typer meglingsamtaler – dialoger der man meglor mellom partene i en konflikt – kan oppfattes på samme måte. Også her finnes det regler for hvordan dialogen skal foregå for å få et best mulig resultat. Senere i boken skal vi se på flere eksempler på slike dialogspill.